

„nem vartyog a világ egy békája se szebben a lengyelnél”

(Pátosz és irónia összefonódása a hősi travesztiában)

Fr. Wojciech Topoliński, a lengyel mártír hazafi (1885–1940) emlékére ajánlom, aki számomra „rokonoknál kedvesebb”.

A *hősi travesztia*. „Vár állott, most kőhalom” – halljuk a magyar *Hymnusban*, „ősi düledék” – hangzik a várért való küzdelemről már majdnem lemondó Gróf szájából a *Pan Tadeusban*¹. De hallható ez minden történelmi tájon, amióta az ember Édentől Keletre került. Tragédia mindegyik történet magva, de beleszövődik mindegyikbe egy szatírijáték, az *Íliászt* követi a *Batrachomiomachia* – a „béka-egér harc” – mert vajúdnak a hegyek és megszületik a kisegér, *Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus*. A most-pontokra-szakadó történelem öltözés–vetkőzés egymást váltó sorozata, a pátosz és az irónia hangoltságának testet öltése. Egymásban megmérettetése. Műnemi megalkotottsága: a hősi travesztia.

De zoomoljunk közelebbre, ide, Közép-Európa irodalmára, abban is két, a sorsközösséget mindig is vállaló nép történetére. A lengyel és magyar több mint fél évezrede a nagyhatalmi osztozkodások célpontja. Közben pedig azt hiszi magáról – nem is egyszer joggal talán – hogy két lator közt Krisztusként, a népek tengerében a Biblia küldetésstudatos népéhez hasonlóan választottként „a szabadság régi bajnoka”. Amikor Kölcsey a *Hymnus* sorait írja, a magyar haza látszólag még áll, sőt fél századdal később Mikszáth travesztív szövegeiben a *Beszterce ostroma* című regényben Nedec várának ura, Pongrácz gróf is még területileg sértetlen hazában,

¹ Az idézetek: Adam Mickiewicz, *Pan Tadeus* vagy az utolsó birtokfoglalás Litvániában: nemesi történet 1800–12-ből tizenkét verses könyvben, Varsányi István nyersfordítása alapján fordította és az utószót írta Rónay György, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977. A fordítás alapjául szolgáló kiadás: Adam Mickiewicz, *Dziela, Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa, 1955. IV.*

vagy az *Új Zrínyiasz* címűben a szigeti romokat kereső, feltámadó Zrínyi-mártírok is egységes nemzetben keresik a hősi haza képét. Mickiewicz ellenben már száműzetésben, hazája háromszori felosztása után álmodik a régi dicsőségről. Valójában mindegy, milyen történelmi formula keserű realitása mikor mondta ki a népek számára tragikus fordulatot. Amiben benne szenvedtek a szabad állam képzetéért vergődő lengyelek a 17. század végétől fogva, abban a csapdában élnek a magyar állam képviselői ugyanattól az időtől kezdve. Ne feledjük: egyidejű a lengyel felosztás és a pretrianoni sugallat: Herder-jóslata.

Mindez éppen a küldetésüket öntudattal vállalók szemében válik groteszkbe hajló ténykedéseikben és poétikai megszólalásukban tudathasadásos formakereséssé. Kölcsey látomása Husztnak romváránál hasonló a csak „anyaágon is a végső Horesko” Gróf felé táruló látvánnyal a „május harmadikai alkotmány” védelmében szervezkedő valahai Horesko Asztalnok várának düledékénél. Annak a Horesko Asztalnokénak, aki idősebb Zrínyi Miklóshoz hasonló hősként hal meg – nem a törökök, de – oroszok ostromgyűrűjében. Aztán csak a pusztulás marad. Nálunk is ismerős valóság, Rákosi Viktor, Szabó Dezső és Bánffy Miklós regénycímeivel elbeszélve: *Korhadtk fakeresztek, Az elsodort falu, Megmérettetél, És hijjával találtattál, Darabokra szaggattatol*.

Miként is jelenik meg ez a várkastély Lengyelországban, a „végső Horesko” szeme előtt? *majd megálltak csendben a fölső traktuson a volt tükörteremben.*

Üres rámák meredtek ott, és kitört ablak-sorral a kapura nyílt egyenest a karzat.

Lehet-e egyszerre egy szöveg hősi-eposzi történet, és ugyanakkor annak tudatosítója, hogy a régi dicsőség már csak látszat, a hősök maguk is egyszerre héroszok és cirkuszi utáztatok? Lehet-e, kérdezhetjük mi is utóbb: a nagy lengyel vereség, Osztrólenka emlékezete és személyes résztvevője egy „mi ne győznénk?” küzdelem lelkesítő indulójának tárgya, és az előre sejtett vereség titkos bevallója Petőfi egyik legrejtettebb és legsejtelmesebb versében, *Az erdélyi hadseregben?*

„Hősi travesztia”? Van ilyen? Persze hogy lehet: a nagy elkötelezettség hivatástudatának szöveggé válásával – természetesen zseniális szövegteremtő írók poétikájában. Mint Petőfinél és természetesen Mickiewicznél. Petőfi verses Bem-figurája legyen erre példa, és legyen a vár és kasub származású kulcsára a *Pan Tadeusban*:

*Egyébként „kulcsár” volt a címe,
mert a várban egykor ezt a hivatalt vitte,
s ezüstbojtos zsinórral nyalábba csomózva,
a kulcsokat övéről máig le nem oldta.
Bár a kapu rég bedőlt, amit csukna-nyitna,
lelt valahol két ajtót, amit kijavítva
költségére, kapunak állítottak, ő meg
attól fogva naponta ki-be zárta őket.
Lakása egy kietlen szoba volt; bár régen
ott élhetne a Grófnál kegyelemkenyéren:
nem akart, mert a honvág halálra gyötörné,
ha nem szívhatná a vár levegőjét többé.*

Egyszerre hősi és ugyanakkor travesztív képsor Mickiewicz remekében, pláne ha tudjuk, hogy mindezzel a „lengyel bibliának” a központi magjánál vagyunk, hiszen eposza egész eljövendő „két szomszédvár” harcát az okozza, hogy orosz ostrom idején kirohanásával, Horesko Asztalnok majdhogynem Arany János nagyidai vajdájaként győzelmi esélye tudatában elkezdett hősieskedni:

*Az Asztalnok a rémült ellenséget látva,
szablyát fogott, s ki akart rontani utána,
kiadta a tornácról parancsát harsányan
a szolgálknak, majd így szól: »Gervázi, utánam!«*

„Ekkor lövés dördült a kapu felől” – Ki lőtt? Jacek Szoplica. Akit ettől a pillanattól hazájában

a nemzeti tudathasadás egyik oldalán az igazi hazafiak árulóként vetnek meg, míg a másikon:

*„Hívének hitt Moszkva is. Az elhunyt javából
Szoplicák részelték. A Targowica-tábor
még hivatallal is megkínált, mintha holmi
kis koncert el akartam volna muszkásodni!”*

Miért lőtt? Valóban vagyonért, karrierért ölt volna Jacek Szoplica? Nem! Hogy miért, azt jó másfél évtized múltán, maga mondja el 1811-ben, halálos ágyán, mint „átöltözött”, mint Pondró atya².

Jacek–Pondró atya, a nemzeti tudathasadás példázata, hős és áruló egy személyben, bárha kettős életét senki sem láthatja egyben. Csakis önmaga élheti, és költője fantáziájában alakul imigyen. A hősi travesztia mintaalakzatává. Romantikus „vad” történet hőse, aki meghúzza a ravaszt, és lelövi azt, aki a leánya iránt érzett és a leánya által is viszonzott szerelem iránt annyi emberséget sem mutat, „mint a csiga szarvacskája”. Egyben pedig a romantikus „doppelgänger”, egyszerre áruló és hős, aki elfogadja magánéleti bosszúja politikai következményét, de legendás hősként szervezi saját politikájának ellentáborát. És egyben azon munkálkodik tudatosan, de mások tudta nélkül, hogy megbékítse az ellentéteket, feloldja „átöltözésének” kiváltó történelmi okát.

² Bevallom a Pondró bántotta a fülem a Rónay György fordította verses regényben. Mert úgy éreztem, hogy nem Pondró, sokkal inkább Féreg. Féreg a bibliai szóhasználattal, mint Jób könyvében (25,6): „A halandó ember féreg, és az embernek fia olyan, mint a féreg”. Vagy mint a huszonkettedik zsoltárban: „Én azonban féreg vagyok, nem ember, / embereknek gyalázata, népnek utálata. / Aki csak lát, mind gúnyt űz belőlem, / félrehúzza ajkát, fejét csóválgatja”. Avagy mint a Szenvedő Szolga Izajás könyvében. Ezért kérdeztem meg lengyel minorita szerzetes barátomat, akinek középiskolás kori kötelező olvasmánya volt a *Pan Tadeus*, majd azon melegében, amikor hazájában vetíteni kezdték, háromszor is megnézte Andrzej Wajda filmjét, de magyarul eddig nem olvasta, hogy nevezte Mickiewicz a barátot. „Bernardyn, ksiądz Robak – mondta –, és a Robak azt jelenti: Féreg. Tehát Féreg pap, Féreg Tiszteendő. Elképzelésem tehát igazolódott. Lelkes felbuzdulással tettem is fel neki az újabb kérdést, amelyet a Gusztáv meghalt, Konrad megszületett („Gustavus obiit, natus est Conradus!”) mintájára gondoltam el: Adamas Bernardas Mickiewica. A költő litván nevében tűnt fel nekem második keresztnéve. A bernardinus szerzetes reménytelen szomorú szerelmi története a költőre hajaz, Maryla Wereszcsakównával. Mindkettőnek „fekete leves lett a vége”, ahogy a lengyelek mondják arról, aki hiába ment lánykérőbe.

A szerelmi bosszúja által áruló ellenhőssé váló ember miért érzi szükségét, hogy éppen kolduló barátta öltözzék át. Megtudtam fráter Bogdan Adamczyktól, hogy hazájában ma is viruló ágát alkotják a bernardinusok Szent Ferenc kolduló rendjének, amely 2009-ben ünnepelte megalapítása 800 éves jubileumát. Ezt hallva azonnal beláttam, hogy Jacek Szoplicát miért éppen barna csuhás barátta tette Mickiewicz, a két barát, Szienai Szent Bernát (1380–1444) és Kapisztrán Szent János (1386–1456) követőjévé. A két nevet hallva magyarként elsőként Nándorfehérvárra gondolunk, onnan 1956. október 23-ára, 500 évvel órára és percre továbbra, amint azt az olasz kisvárosban Kapesztránóban a Kapisztrán emlékművön oly szép szimbolikával ábrázolják. A lengyelek meg a krakkói 1453-as látogatására, az ott tartott prédikációira, buzdítására emlékeznek szívesen, melyek hatására diákok és tanáraik százharmincan léptek a rendbe. De utalhatok, sok hasonlósággal Szienai Szent Bernát személyiségére, béketeremtésére. Szerelem hozta az ellenségességet, hozza szerelem a békét. Az „áruló” Jacek azt szeretné: fia, Tadeus és az általa meggyilkolt akkori Asztalnok unokája, Zoska, (akit a maga testvérével, aki most az Asztalnok, felneveltetett) egymásra találjanak, legyenek boldogok, mint nem lehettek szüleik, azaz ő és szerelme, Éva. A kettőjüké lett közös birtokon pedig nemesítsék ezután a jobbágyokat a „május harmadikai alkotmány” szellemében.

Persze álom és valóság szemben állnak egymással, miként a hősi múlt és a romvár valósága. Az alkotmányos felszabadítás úgysem lenne elég, hiszen a targowicai árulás kapcsán az oroszok lettek urai a területnek. Moszkva pedig háromszoros adóval sújtja a szabaddá lett jobbágyot, akik ezután ”nyögnek az éhkopptól”. De másként volt ez, mikor:

*„Elől Castor s Pollux, a két testvér sugárzott;
Lele s Polele néven hívták az ősszlávok,
Újabban meg a népnyelv keresztelte át, s így
lett egyik Litvánia, Korona a másik.”*

Ahogy Mickiewicz hősi látomásában az ikrek csillagkép hasonlat szimbolizálja az égen azt, amikor még a Lengyel Nemesi Köztársaság „sugárzott”. Ma pedig? A földön, a két tó kettős

kórusa a szomorúságról „vartyog”:

*„Egynek partja fövényes, mélye tiszta, kékes
kebléből félénk sóhaj tör föl, ünnepélyes;
másik – alján iszap ül, békalencse torka –
szenvedélyes választ gyászosan zokogja.
Mindkét tóban a békák légiója vartyog,
s két zengő akkordban a két kar egybehangzott;
ez fortisszimót zeng, az halkan dúdoló dalt,
ez fennen panaszkodik, az csöndesen sóhajt:
így beszél a réten át a két tó, akárha
váltakozva zendülne meg eolhárfa.”*

* * *

A hősi travesztia történelmi komponensei

Milyen történelmi meghasonlás adja a *Pan Tadeus* poétikai megvalósíttóságának a legitimációját? Leosztása a *divide et impera* egész Közép-Európát meghatározó hatalmi mozgásának, amely ekkor éppen itt, a lengyeleknél jelentkezik a legtragikusabban nemzetellenes következményekkel, ami a nemzeti lét teljes megszűnéséhez vezetett. Ellenében a nemzet függetlenségének első világháború utáni helyreállításáig, csak reménytelen kísérletekkel találkozhatunk. Ugyanakkor ez a tragikus – egyszerre hősi és travesztív – meghasonlás a térség egészének történetére, és ezen keresztül poétikájára is állandó befolyással szolgált. Elvezetve a Kovács István és Szörényi László által feltételezett példa-betétig Vörösmarty *Szózatában*³, amely a nemzethalál már megvalósult esetének ismeretében figyelmeztet előre a térségben lépcsőzetesen bekövetkező nemzetrobbantások láncolatára. A lengyel meghasonlás jelentette az első megvalósulását annak a modellnek, amely egy közép-európai „hősi travesztiát” provokál ki a poétikában. Létrehozva a későromantikus önszemlélet nyugat-keleti csúcsteljesítményeit követő byroni-puskinii verses elbeszélő önróniának a nemzeti önszemléletet sírva-nevetve hangoló dialógusát. Legkiemelkedőbb megteremtőinek, Mickiewicznek és Arany Jánosnak életművében.

A Lengyelországot és Litvániát egyesítő soknemzetiségű lengyel nemesi köztársaság (hivatalos nevén: „*rzeczpospolita*”) a XVII–XVIII. század

³ Szörényi László, *Az elszánt (Százötven éve jelent meg a Szózat) = Űő, „Múltaddal valamit kezdeni”. Tanulmányok, Bp., 1989, 85-93.; Kovács István, „Egy a lengyel a magyarral”: A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei: Történelmi esszék, Magyar Napló, Budapest, 2013 2. jav., bőv., 33.*

fordulójától talán az egyik legérdekesebb államalakulat. A nemesség a lakosság 10 százalékát, csak a lengyelül beszélők arányát figyelembe véve, 25 százalékát tette ki.

Ebben a soknemzetiségű lengyel nemesi köztársaságban született 1791. május 3-án az alaptörvény, mely Európában az első, és az amerikai után a második a világon. Kormányzó Törvény volt a hivatalos neve. Megszabta az államrendet, annak szervezeti kérdéseit és lakosainak jogait és kötelességeit. Az ún. "Négyéves Szejm" utolsó kísérlete volt ez, hogy az országáruolókkal szemben megvédje a hazát, és így felzárkózhasson az európai polgárosodásban. Megfogalmazódott benne a hatalom modern szemléletű felosztása törvényhozásra, végrehajtásra és bírósági ítékezésre. A lengyel nemzet létéért és függetlenségéért vívott harcaiban, nemcsak amikor a *Pan Tadeus* cselekménye játszódik, de évszázadokon át ez az alaptörvény szolgált minden későbbi alkotmányos kísérlet mintájául. Ez adott biztatást a nemzet legjobbainak az összefogásra.

Ezzel szemben áll Targowica, a nemzeti árulás jelképe. Az összeesküvés, melyet lengyel és litván mágnások szerveztek, akik nem fogadták el, hogy az alkotmányban az ő jogaikat is korlátozzák. 1792-ben a cárhoz fordultak segítségért. A cári csapatokra támaszkodva szerezte meg a hatalmat a Targowicei Konföderáció. „Bolond árulás” lett a jelzője ennek a nemzetárulásnak, mert néhány hónap után az árulókat maguk a segítők buktatták meg. 1795-ben Oroszország, Poroszország és Ausztria végérvényesen felosztották egymás között Közép-Európának ezt a valaha egyik legtekintélyesebb országát.

A travesztív elem poétikájának szinte magyarázatát idézi Kovács István könyvében: „A XIX. század első fele legjelentősebb prózai művének, a Soplca emlékiratainak egyébként konzervatív beállítottságú szerzője, Henryk Rzewuski találóan jegyzi meg: »Nagyatyánk az országgyűléseken megakadályozta, hogy a muszka fenyegetés elhárítása céljából hadak állítására adót vessenek ki: mostanra pedig az összes vagyona, amelynek töredékét se volt hajlandó feláldozni, a muszkaké lett.«”⁴

A májusi okirat emlékében azonban, mint a történelmi legitimitás jelképe, a lengyel és lit-

ván küldetéstudat megtestesítője megmaradt. A *május 3-i alkotmány* szimbólum lett. A nemzeti nagyság bizonyítéka a nemzeti tradícióban – egy nem létező nemzet számára. Avagy még erősebben létezőében? A képzetekbe „átöltöző”, ott levetköztethetetlen nemzeti létben.

„Népek Krisztusa, Magyarország!” „Polska Christusem narodów.” A hasonlóságot összeolvasva követhetjük a közép-európai „hősit” és „travesztiát”. A magyar irodalomban is, miként a lengyelekében. Hogyan, miként, miért válik éppen a lengyel romantikus irodalom ennyire telítetten hősi travesztív történetek sorozatává, arra pedig a *Pan Tadeus* szereplőinek és szerzőjének a goethei egyszerre csodált és travesztált euphorioni életút-tal hasonló sorsával felelhetek meg.

* * *

Mickiewicz, a hősi travesztia nagymestere

A költő a két kultúra – a lengyel és az orosz – határán mutatja fel az eposzi kellékek „átöltöztetését” legfontosabb műveiben, legelőször az *Ősökben*. A kiszipolyozott népek pusztításával épülő karneváli kultúra álságosságát: ez lesz Mickiewicz poétikájának műfajteremtő sajátja:

„Érzem,
mily fennkölt, fenséges e téma.
Ha dallni tudnám, mily dicsfénybe vonna.
De rímroppentyűm, rossz múzsám, alélva
Lehull, s prózába pukkan, döglött bomba.
S e hadgyakorlat fő manőverén ma
Elszundítám,
mint jó Homér, én bamba.”⁵

A Kaunasban és Vlnában tanuló, majd tanárkodó Mickiewicz 1816-ban hatodmagával megalapította a Filomata [tudáskedvelő] Társaságot. Az 1823-as vilnai diáköszeesküvés kapcsán a filomaták ellen is megindul a per, amelynek a közvetlen kiváltó oka csak ennyi: „A helybéli gimnázium ötödikes diákjai fölírták a táblára, hogy *Éljen a május harmadikai alkotmány – mily édes emlék a lengyeleknek!*” Ez a pár sor elég volt ahhoz, hogy a helybéli ügynökök kevésbé

⁴ Balogh Magdolna, *Oroszország képe Mickiewicz „Ősök”-jében*, Holmi, 2006/5., 701–712. Bella István *Ősök*-fordítását bemutatva jellemzi Mickiewicz travesztív hangoltságát – ezúttal a lengyel–cári viszonylat értelmezésében, idézve a fordítás 268. oldalát.

⁴ Kovács István, „Egy a lengyel a magyarral”, i. m., 22.

áldásos tevékenysége kapcsán (mint az ilyen a történelemben évszázadokon át előre és visszamenőleg is sajnos ismert és megszokhatatlanul megszokott) hamar megtörténjen a leleplezés. Az Ősökben ténykedésüknek állít emléket a költő, rátalálva poétikája alaphangoltságára, a hősi travesztiára, miként azt a Bella István maradó értékű fordításában magyarrá alakított műből kiolvashatjuk Szili Józsefnek a műfordításról készült tanulmánya értelmében: „Az eredeti a fordítás állandó (latens vagy explicit) kommentárja, latens esszé a fordításról, egy olyan esszé, amelybe a fordítás beleépül, s így maga is kommentárrá válik: egyszerre az eredeti és önmaga kommentárjává.”⁶ Bella Istvánnak ez a fordítása a két nép történelmének összeolvashatósága jegyében született: egyszerre lengyel alkotás, és a keletkezését követő közép-európai századok tudatosítása.

„Ártatlanság? Bakfitty!

*A nyomozás és a per nagy titokban zajlik.
Azt sem tudhatod meg soha, mivel is vádolnak.
Védelem? Vád? Egykutyta. Magad kell vádoljad.
Bűnös kell! Minden áron! – Ha török, ha szakad.”⁷*

A perbe fogott „összeesküvők” tizenkét-tizenhat éves diákok és tanáraik voltak. Sokukat megkínozták, majd Szibériába hurcolták életfogytig tartó száműzetésre, vagy besorozták a cári hadseregbe. Mickiewicznek és még két társának börtönbüntetést kellett letöltenie. Hat hónapi börtön után őt ezenfölül még – több más társával együtt – száműzetésre ítélték. *Kényszerlakhelyre került* – ezt a 20. századi szomorú fogalmat hadd használjam – 1824 novemberében Szentpétervárra.

Szerencsés, szalonszáműzetés a sorsa, mert az orosz nemesi értelmiség befogadja. Költségükön adják ki műveit. Társaságukban szívesen látott vendég. Barátja lesz Puskinnak, megismeri a dekabristákat, és szerencséjére, már nincs

⁶ Szili József, *Versfordítás – esszében = (szerk.): A fordítás és az intertextualitás alakzatai*, szerk. Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár Szabó Zoltán, Menyhért Anna, Anonymus, Bp., 1998. 195. Idézi és vonatkoztatja Balogh Magdolna idézett tanulmányában.

⁷ Adam Mickiewicz, *Ősök, ford., a tanulmányokat válogatta*, szerk. Bella István, BEZA Bt., Bp., 2000, 128. A szöveget Mickiewicz sorstársa, Tomasz Zan szájába adja.

Oroszországban a dekabrista felkelés leleplezésekor, mert a megtorlást nem kerülte volna el ő sem.

Nyugati emigrációjából már csak akkor érkezett haza az 1830-as felkelés hírére, amikor a nemzeti ügy Osztrólenkánál ismét elbukott. A hazátlanság fájdalma ezt követően így szól meg az 1834-ben Párizsban írt *Pan Tadeus* epilógusában:

*„Vagyunk mindenütt hívatlan vendégek;
múltba, jövődbe; akárhová nézhet,
nincs a világon, csupán egyetlen,
hol némi enyhet találhat a lengyel;
a gyermekkor. Ez mindig tiszta, szent lesz,
hasonlóan az első szerelemhez.
Ezt tévedések emléke se bántja,
alá csalódás fájdalma nem ássa,
nem változtatja események árja.”*

Az eposz: öt nap eseményei 1811-ben, egy napéi pedig 1812-ben játszódnak. A napóleoni időkben. Tadeus úrfi, a „rossz útra tért Jacek fia”, aki keresztnévét az 1794-es nemzeti felkelés megszervezőjéről és vezetőjéről, Tadeus Kosciuskóról (1746–1817) kapta, hazatér a kis litván faluba, Szoplicowóba. Gyermekkori szobája falán változatlanul ott vannak a lengyel nemzeti hősök arcképei, és képzelt jövője, a nemzeti tudathasadás megszüntének reménye élteti a mesés történetet, melyet az emigrációban ír az ismét száműzött költő.

*„Lengyel hazánk, csak alig tettek sírba!
Beszélni ajkunk rólad hogy is bírna!*

*Ki dicsekedhet, hogy rálelt az irra;
a szíves, követ meglágyító szóra,
mely a kétségbeesést is feloldja,
szívről a márványfödelet lerántja,
a könnytől terhes szemet látni tárja,
s a hűlt könnyet legördíti hatalma?
Évszázadokat kell várunk ilyen ajakra.”*

Akinek szíve szobafalán is szól az óra, melyet a Wajda-film elején, mint gyermekkorában anynyiszor, felhúz a Szoplicowóba hazatérő ifjú Pan Tadeus, és felhangzik a Dabrowski-mazurka, a lengyel légiósok dala, mely 1927 óta a hivatalos

lengyel himnusz: „*Nincs még veszve Lengyelország*”.

Hányszor, de hányszor folyt lengyel légiók vére idegen földön, idegen érdekért a századok során. Még a II. világháborúban is, a hazánkon át menekült légió katonáiéi is. De míg úgy érzik így is, hogy a hazáért harcolnak, soha nem adják fel.

És kivel álmodtatja meg a költő az eljövendő „*treuga Dei*”-t, a Lengyelországra váró békét? A jó szerzetes – nevében kövessük továbbra is Rónay György megnevezését: – Pondró atya ugyanolyan szívesen forgatta a breviáriumát, mint ahogyan politizált, mondja eposzában Mickiewicz. És senki sem tudhatja, hogy ő Jacek Szoplica, akit

„*a Császár őfelsége számos hősi tette okán a Becsületrend lovagjává tette.*”

Hogy ő, Tadeus úrfi atyja, aki szervezi koruk lengyel felkeléseit és légióit is. Az utolsó vállalkozásába belehal a páter, és csak halálos ágyán derülhet ki lelkének titka, lényének valódi „öltö-zete”.

A költő nemigen sejthette, hogy eposzáinak megírása után alig húsz évvel 1855. november 26-án hasonló küldetés teljesítése közben éri majd őt magát is a halál. Mint ahogy 1848-ban Rómában próbált légiókat szervezni, úgy a krími háború kitörésekor azonnal Törökországba utazik, hogy lengyel légiót szervezzen. Konstantinápolyban halt meg kolerában. Holttestét előbb Montmorencyben, majd 1890-ben pedig – az akkor az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó – Krakkóban temették el.

Közép-Európa évszázadokig a kontinens hadszíntere volt, létállapota a nemzeti függetlenség reménylése. Lengyelország hamarabb érhetette el az Egyesült Államokban, hogy a lengyelek számára független minorita rendi tartomány létesülhessen a 20. század elején, mintsem hogy szabad hazáját otthonában megteremthette volna. Ennek az amerikai lengyel tartománynak volt egy időben professzora és egyik vezetője az a fr. Wojciech Topoliński, aki emlékének mostani dolgozatomat is ajánlottam. Benne látom a lengyel sors paradoxonát példázattá válni. Lengyel léte soha nem lehetett lengyel állampolgár. Az osztozkodásokkor Poroszországhoz csatolt Pomerániában született, Rómában tanult, Ame-

rikában oktatott, majd visszatért professzornak Olaszországba. Végül rendje szentté avatási ügyei tartoztak hozzá, és 1939-ben leendő közös magyar és lengyel boldogok-szentek ügyeit intézve érkezett hazánkon keresztül utazva a már németek megszállta szülőföldjére. Ki tudja milyen mentési feladatokkal is megbízottan. Kémnek nézték elhanyagolt, lejárt amerikai útlevelével. A Gestapo fogságában a stumi börtönben, ki tudja milyen valódi vagy vélt titkok reményében, kínozva fojtották fürdőkádba 1940. április 19-én.

A Mickiewicz műveiben testet öltő önértelmező álmat a kettős életű eposzi szereplőről, Jacek Szoplica–Pondró atyáról Topolińskinek a hazáját elérni vágyó életútja segített megérteni. Emigránsorsuk pátoszát és iróniáját a hazavágyás és idegenben lét maszkokat kényszerítő álöltö-zete határozta meg. Az emigráns csak legbelső létezésében tudja a versalkotás csodájában feloldani ezt a kettősséget, amiként ezt Mickiewicz Szabó Lőrinc-fordította versében olvashatom:

Bár itt vagyok...

Bár itt vagyok, testileg, szemetekbe nézek és néha hangosan beszélek, közben be messze bolyongok, be messze, és hogy sír, ah, hogy sír bennem a lélek!

Van nekem hazám, szellemek hazája, és sok-sok testvére van a szívemnek: szebb ország, mint a jelen földi tája, s lakói rokonoknál kedvesebbek.

Gond s munka közt s játékból menekülve odaszököm... Lúcsuttog át a csöndön, ledőlök az illatos, puha fűbe s verebekkel s lepkével kergetőzöm:

nézem, hogy száll a faszorból fehéren, a zöld rétről jön s az erdő felé tör, vizek tükrében fürdik, s a vetésben, s hajnalcsillagként tündöklök a bércekről...

Mi sem természetesebb, mint hogy így érzett, érez a világban szétszóródott, több millióra tehető emigráns is. A költők, zeneszerzők, festők hangjában az otthon álma adja a pátoszt. A ki tudja, még ott van-e az óra a falon, az ócskából

kifoldozott várkapu akarom, hogy ott legyen pátosza.

Ebben az emigrációban születik a másik meghasonlott romantikus, Zigmunt Krasinski drámai költeménye, az „Istentelen színjáték”, amelyet mi Szabó Lőrinc fordításában *Pokoli színjáték* címmel ismerünk. A Napóleon keresztfia, cári tábornok fia által a maga vállalta száműzetésben írott dráma a lengyelek történelmi meghasonlását eleveníti meg, egyben mindennek metafizikai, sőt misztikus távlatot sugall. A gonosz és a megszabadultság harca a szerepek és a lelkek „átöltöztetése” megjelenítésével világdrámává emeli a nemzeti tragédiát, miként tette ugyanezt Madách Magyarországon. Mickiewicz történetben jeleníti meg, Krasinski drámában formálja Közép-Európa „hősi travesztív” életérzését.

És legyen mindennek poétikai poénjaként a Kovács István által elbeszélte anekdota, a szintén klasszikus lengyel emigráns költő, Norwid által megörökített verses jelenet, amely magának Mickiewicznek a végtisztességadását alakítja át travesztív jelenetté *Ádám szelleme és a botrány* címmel: „egy lengyel emigráns a párizsi Szent Magdolna templom bejáratánál botjával rátámadt a két hónappal azelőtt, 1855 novemberében Isztambulban elhunyt Adam Mickiewicz gyászmiséjére tartó Władysław Zamoyski tábornokra. A groteszk jelenetben magát Krisztusnak képzelő, igazságosztó lengyel számkivetett a történelem kufáriját látta és akarta láttatni Zamoyskiban. Igazságtalanul – tegyük hozzá. Norwid ebben a költeményében teremti meg a polgárháború (szó szerint honpolgárháború, honi háború) mintájára a honpolgári gyalázat, honi gyalázat fogal-

mát, amely mintegy százharminc évvel később a Wojciech Jaruzelski tábornok által 1981 decemberében bevezetett hadiállapot szinonimája lett.”⁸

A tudathasadást, amit a lengyelek költőik művében belülről, a lelkesedést a minduntalan követő csalódásokba fojtva a hősi travesztiával élék át, azt kívülről tekintve a borzalom és kétségbeesés szavaival lehet csak fogadni. Vörösmartyban a lengyel látvány az egész térség jövőjét fogalmaztatja *Az élő szobor* című versben: „Szobor vagyok, de fáj minden tagom”. A hősi travesztia magyar átíratként.

*Agyamban egyik őrült gondolat
A másikat viharként kergeti:
Szent honfitűz, mely áldozatra kész,
S rút hitszegés, mely nyomban követi:*

*S a balszerencse minden ostora,
Mely népem érte annyi vér után;
Magas dicsőség a harc reggelén;
Inség, halál, gyalázat alkonyán.*

Arany János szavával, közép-európai táguláson hivatkozhattak „oly küzdelemre, mely világcsoda”. És tapasztalhatták elkeseredéssel, hogy mindez mennyire kiszolgáltatottan mulandó, ez pedig az iróniát formáltatta, belőle született a travesztia: „Kétség'b'edett kacaj lőn”. Közép-Európa meghatározó hangnemeként így születik meg a „hősi travesztia”.

⁸ Kovács István, „Egy a lengyel a magyarral”, i. m., 9.

